



Vrede van Nijmegen Penning

Hoe religieus is duurzaamheid?

René ten Bos

Niet lang geleden, dames en heren, schreef ik een stukje waarin ik me afvroeg of duurzaamheid een nieuw soort religie was. De reden daarvoor was dat iedereen erin lijkt te geloven. Precies zoals je in een religieuze samenleving jezelf buiten de sociale orde plaatst als je zegt dat je niet gelooft, zo heb je in ieder geval heel wat uit te leggen als je zegt tegen duurzaamheid te zijn. Mensen geloven gewoon hun oren niet.

Als je, zoals ik wel eens gedaan heb, op conferenties over duurzaamheid komt, dan kom je mensen tegen die in een soort ‘halleluja’-stemming verkeren. Managers uit overheid en bedrijfsleven, maar ook organisatieadviseurs en bedrijfsethici omarmen duurzaamheid als een centraal onderdeel van iets wat maatschappelijk verantwoord ondernemen wordt genoemd. *The triple bottom line, the natural step* ... iedereen zingt de juiste gospel. Nergens een spoorje twijfel, overall is er opgewektheid. Optimisme is verplicht. Het is het soort optimisme waar het pragmatisme van de ondernemer niet zonder kan. Zelfs de politiek raakt besmet door de *can do*-mentaliteit. In de aanloop naar de laatste gemeenteraadsverkiezingen zag ik op een van de vele affiches die op argeloze kiezers worden afgevuurd het volgende staan:

“Een goed klimaat? [Wij] zorgen er voor.”

Ik ben hier niet gekomen om het hele idee van duurzaamheid te verketteren. Maar enige kritische reflectie kan geen kwaad. Wie zegt te gaan zorgen voor een goed klimaat, belazert simpelweg de kluit omdat hij zichzelf niet ziet als deel van dat klimaat maar als iets wat er boven staat. Alles wat ik inmiddels weet van klimatologie wijst erop dat we met een complexiteit van doen hebben die eenvoudige maakbaarheidsfantasieën of zorgparadigma's ongeloofwaardig maakt. Daarom houd ik wel van wat scepsis. Ik geloof dat er best wel iets waar is aan de vaak gehoorde stelling dat duurzaamheid een soort opium voor de massa is die haar in staat zelden rustig verder te leven in de kapitalistische samenleving met de altoos blijde verwachting dat de problemen eerdaags worden opgelost. ‘Rustig’ – dat betekent hier ‘zonder al te veel gedragsverandering’ of ‘zonder depressiviteit’.

Hoe leuk ik die stelling ook vind, toch is ze problematisch. Ze maakt van duurzaamheid een soort cynisme. Toch geloof ik niet dat cynisme het werkelijke probleem is. Er is zonder twijfel cynisme, maar het hele debat neerzetten als bijvoorbeeld ondernemerscynisme gaat te ver. Ik zie echter een veel groter probleem met dat debat: het optimisme waar ik het zojuist over had, heeft als rottige keerzijde dat ze de neiging heeft om tot een bepaald type schulddistributie te



Vrede van Nijmegen Penning

komen. Dat gebeurt altijd bij optimisme: wie een smet op de fraaie vergezichten werpt, wordt verdoemd en schuldig bevonden.

Toen ik niet lang geleden in Amsterdam met de Brits-Amerikaanse ecofilosoof Timothy Morton een gesprek voerde, wees hij er mij op dat je schuldig voelen aan de 'crisis' – op dit woord kom ik zo nog terug – zo door en door katholiek is dat het bijna dom wordt. O jee, ik ben vandaag met de auto gegaan, ik heb een stuk vlees gegeten, ik heb te lang gedoucht of een vliegvakantie gepland. Wat zegt dat over uw ... eh ... morele geaardheid? Volgens mij niet zo heel veel. Steeds als u al deze dingen van plan bent, dan verdenk ik u er niet van dat u van zins bent de wereld naar de verdoemenis te helpen. U draagt bijna niets bij aan die verdoemenis. 'Bijna niets' – dat betekent hier zo iets als dat uw gedrag statistisch irrelevant is.

Om het preciezer te zeggen: wat u bijdraagt, is te vergelijken met wat een zandkorrel bijdraagt aan de hoop waarvan hij een deeltje is. Deze vergelijking staat in de filosofie bekend als de Sorites-paradox: 1 miljoen zandkorrels zijn een zandhoop, 1 miljoen min 1 zandkorrels, dat wil zeggen 999.999 zandkorrels, zijn ook nog een hoop, 1 miljoen min 2 ook nog ... De vraag is hoeveel zandkorrels je moet wegnemen om de hoop nog een hoop te laten zijn. De morele discussie rond duurzaamheid draait de paradox om: je gaat niet van een miljoen korrels naar één korrel maar van één korrel naar een miljoen. Het punt is dat alle korreltjes in deze Stevenskerk – uw plannetjes voor weer een verre vakantie of toch maar weer een nieuwe en grotere auto – op zich moreel onschuldig zijn aan de grote hoop akelige problemen die zich vroeg of laat vormt. Hier loopt de duurzaamheidsdiscussie doorlopend op vast: individueel slecht gedrag is even irrelevant als individueel goed gedrag. Een simpel beroep op schuldethiek schiet dus altijd tekort. Juist daarom kun je duurzaamheid niet zomaar even doen, even fiksen, even regelen. Je kunt niet zeggen: nu gaan we ons moreel verbeteren en komt het allemaal vanzelf goed.

Nu weet ik ook wel dat de ene korrel niet de andere korrel is. Wat dat betreft is de vergelijking met de zandhoop misleidend. Al je leest dat een beperkt groepje bedrijven verantwoordelijk is voor een onevenredige hoeveelheid emissies, dan voel je opstandigheid en vraag je je af waarom er niets gedaan werd of er niets gedaan kan worden. Dus ben je heel voorzichtig en heel stiekem blij met ieder bericht over grote bedrijven die er wel wat aan lijken te doen. Ik geloof dat we daarom hier in deze kerk samen zijn.

We mogen echter niet vergeten dat ook een grote zandkorrel toch slechts een zandkorrel is. De paradox van de zandhoop is in een opzicht absoluut niet misleidend: ze dwingt ons na te denken over de verhouding tussen het geheel (de hoop) en de delen. Is dat nog een verhouding? Of is het een wanverhouding? Ik geloof het laatste. Het gaat om niets minder dan een wanverhouding die wij allen hebben tot de wereld om ons heen. Ik sta niet boven of buiten die wereld, ook al doen we net alsof. Ik wil voor die wereld zorgen, maar ik kan het niet omdat ik er zelf deel van ben. Hoe merk ik dat? Niets in mij wil bijdragen aan de hoop ellende en tegelijkertijd draag ik bij, ook al is het bijna niets. Ik wil er zeker niet steeds aan denken aan de klimaatopwarming of de teloorgang aan biodiversiteit, maar soms denk ik er toch aan. Ik denk vaak dat de schuld



Vrede van Nijmegen Penning

beter bij anderen gelegd kan worden. Neem nou al dat verschrikkelijke nieuws: de noordelijke witte neushoorn die uitsterft (schuld van de bijgelovige Chinezen), de bodem van de Nijldelta die zo aan het verzilten is (schuld van vrouwonvriendelijke imams), het ontthooien van de permafrost in Siberië (schuld van die cynische Russen) of ook de bodemverzakkingen in mijn geboortestreek Twente (schuld van AKZO en NAM). De schuld ligt altijd ergens anders. Maar wie zo denkt, weet ook dat uiteindelijk de schuld over ons allen komt te liggen. Daarom is duurzaamheid zo door en door *katholiek*: het verspreidt zich (*kata*) over het geheel (*holou*).

We zijn allemaal zandkorrels die bijdragen aan de wereldwijde *crisis*. Alleen moeten we het misschien geen crisis noemen. In het verleden gebruikte ik dat woord zelf ook nog wel eens, maar is het een goed woord? Immers, waar crisis is, komt management en komt automatisch ook het idee dat het allemaal wel degelijk op te lossen is, omdat management – ‘duurzame ontwikkeling’ noemt men dat tegenwoordig – denkt dat deeloplossingen vanzelf zullen leiden tot hele oplossingen (alsof die kloof tussen korrel en zandhoop er niet is). Het woord ‘crisis’ suggereert dat er wat op te lossen valt, maar misschien moeten we wel af van dat vertrouwen in oplossingen. Let wel: ik ben niet tegen oplossingen. Integendeel zelfs, ik vind het heel mooi als Nijmegenaren aangespoord worden hun betegelde tuinen weer door vegetatie te laten overwoekeren. Besef echter dat dit ook onbeduidende zandkorreltjes zijn. Ik ben tegen het vertrouwen in die oplossingen: alsof we er inderdaad voor gaan zorgen dat het goede klimaat er komt.

Onze wanverhouding met de wereld moeten we beter doordenken. We beheren die wereld niet. We zijn geen rentmeesters. We zijn geen verzorgers. We zijn samen met alle andere bezielde en onbezielde dingen die wereld. Niet meer en niet minder. Dit is een elementair ecologisch inzicht. Een interessante paradox dient zich aan: we zijn als soort verantwoordelijk voor wat we de natuur of de omgeving noemen, maar tegelijkertijd staan we er niet boven. Dat is laatste is de les van de ecologie. We moeten verantwoordelijkheid zo denken zonder dat we een morele superioriteit claimen. We zouden er wat dat betreft goed aan doen het begrip ‘duurzaamheid’ te bevrijden van zijn oeroude band met rentmeesterschap, schuld, zorg en alle andere katholieke residuen. We zouden duurzaamheid ecologisch moeten durven denken.

Dank u wel.